

УЧЕНИЕТО ЗА БЕЗРАЗЛИЧИЕТО И КОНЦЕПТУАЛИЗМЪТ: ДВЕ ПОЗИЦИИ ОТНОСНО ВЪПРОСА ЗА УНИВЕРСАЛИИТЕ

Елица Калдръмова

Abstract: *Indifference Realism and Conceptualism: Two Concepts Regarding the Problem of Universals.* The universals – genus and species – indicate the objects' place in the world's hierarchy among other objects. According to indifference realism the object can be considered as individual thing and as genus depending on whether one thinks about the individual characteristics or the genus' features respectively. Conceptualism holds that the universals are notions – words with precise meaning containing information about the world and its objects. The key difference between them is between the notions of status and habitus. In conceptualism status is associated with object's characteristics by which it can be related to a genus or species. It is also associated with the object's place in the hierarchy of the different classes of beings. The theory of indifference is connected with the notion of habitus. It is associated with Aristotle's category habit (having, to have) and indicates a change in the object's state caused by certain characteristic's influence on this object.

Key words: universals, conceptualism, indifference, Abelard, Adelard of Bath.

Настоящият текст представя позицията на Аделард от Бат, изразена в трактата „За тъждественото и различното“¹ и тази на Пиер Абелар в неговия коментар към Порфирий². Аделард се придържа към учението за безразличието, докато Абелар заема позицията на концептуализма относно проблема за универсалиите. Този проблем се свързва с „общите родове и видове“³, към които се отнасят индивидуално съществуващите обекти в света.

Причисляването на обект към даден род или вид има значение

-
- 1 Аделард от Бат, „За тъждественото и различното“, превод: Силвия Минева, в: Пет средновековни философски трактата, съст. Цочо Бояджиев, Наука и изкуство, София, 1989.
 - 2 Пиер Абелар, „Глоси на магистър Пиер Абелар към Порфирий“, превод: Милко Цветанов, в: Пиер Абелар, Избрани съчинения, Наука и изкуство, София, 1986.
 - 3 Ц. Бояджиев, Философия на европейското средновековие, Философска фондация „Минерва“, София, 1994, с. 96.

за разбирането на неговите характеристики, а също и за отношенията му с другите обекти в реалността. Светът се счита за подреден, създаден е от разумен и съвършен творец, и затова всяко нещо има своето място. Универсалиите род и вид, към които се причисляват и отнасят обектите, показват тяхното място и особеностите им. По този начин разбирането за обектите може да служи като основа за по-нататъшни разсъждения. Въпросът за универсалиите има голямо значение и за теологията, тъй като логическите изводи, до които може да се достигне относно рода и вида, се свързват с основните ѝ позиции.

Проблемът е формулиран през Античността от Порфирий чрез поставянето на три основни въпроса, на които обръща внимание и Абелар.⁴ Първият е дали родовете и видовете съществуват само в ума, или имат битие извън него; с втория се пита ако съществуват, дали са телесни, или нетелесни; третият се отнася до това дали съществуват в сетивните неща, или са отделно от тях. Абелар поставя и допълнителен четвърти въпрос – дали универсалията запазва смисъла си когато не съществуват обекти, които да обозначи.

С четвъртия въпрос се обръща внимание не само на битието на универсалията, а и на нейното название и значението на думата. Фокусът се насочва към употребата на думите и означаваните от тях сетивни или несетивни обекти. Човекът може да възприеме само конкретните съществуващи чрез сетивата си, но не и самите родове и видове, до които стига чрез съждения и умозакljučения. Това поражда сложни въпроси като причините за използване на общите понятия, техния смисъл и нещата, които обозначават.⁵

Като цяло позициите относно въпроса за универсалиите могат да бъдат отнесени към две големи групи: реализма и номинализма. Крайният реализъм разглежда рода и вида като субстанции. Понеже самите думи имат смисъл, се приема, че означават нещо съществуващо извън мисленето на човека.⁶ Тази субстанция съществува извън конкретните биващи и е обща за тях, а различията между отделните обекти се свързват с различните по акциденции проявления на общата същност.⁷

Крайният номинализъм приема родовете и видовете само като думи, с които се назовават реално съществуващите конкретни вещи.⁸ Чрез ума човекът възприема дадено качество, общо за множество от-

4 Пиер Абелар, „Глоси на магистър Пиер Абелар към Порфирий“, с. 288.

5 Р. Хайнцман, *Философия на средновековието*, превод: Георги Каприев. ЛИК, София, 2002, с. 226.

6 Ц. Бояджиев, *Философия на европейското средновековие*, с. 96.

7 Р. Хайнцман, *Философия на Средновековието*, с. 226.

8 Ц. Бояджиев, *Философия на европейското средновековие*, с. 97.

делни биващи, и е в състояние да говори само за него като мисловно го отдели от предмета. Но в действителността човекът не е способен да посочи качеството, съществуващо извън конкретните обекти. Например не е възможно да се посочи определен цвят извън неговата свързаност с вещите.

Решенията на проблема предлагат по-умерена гледна точка⁹ като например позициите на Аделард от Бат и Пиер Абелар. Аделард се придържа към учението за безразличието. Според него вещта може да се смята и за индивид, и за общ род в зависимост от гледната точка, от която се разглежда тя.¹⁰

За да се открие по-ясно значението на тази позиция, Аделард дава пример с човек, който се разглежда като индивид и се нарича със собственото си име, когато се приема в неговата числена и сетивна разграниченост. Чрез сетивата си наблюдаващият възприема един човек с присъщите му акциденции и с неговото име. Когато обаче се обърне внимание не толкова на особеностите, възприемани чрез сетивата, а на характеристиките, означени с думата „човек“, вече се разглежда видът. Тук се взема под внимание общото за вида, докато „индивидуалните форми“¹¹ остават извън фокуса на разсъждението. По същия начин когато става въпрос за живо същество се разглежда значението на рода, докато значенията на индивида и рода остават на заден план.

Така обектите са единични заради различията, които имат един от друг, а тяхната универсалност се свързва с неразличеността им.¹² Например индивидите от един вид имат онези характеристики, които се свързват със самия вид. Липсата на различие се състои в това, че всеки един от тях има такива свойства, които позволяват те да бъдат определени като спадащи към дадения вид. По този начин отделните хора са индивиди и личности, всеки с набор от акциденции, но те са хора, поради факта, че не се отличават в това, че са разумни и смъртни.¹³

Чрез позицията за безразличието Аделард цели да постигне съчетаване на позициите на Платон и Аристотел.¹⁴ Разглеждането на

9 Пак там, с. 96.

10 Аделард от Бат, „За тждественото и различното“, с. 566.

11 Пак там, с. 58.

12 Р. Хайнцман, *Философия на Средновековието*, с. 227.

13 Ц. Бояджиев, *Философия на европейското средновековие*, с. 97.

14 В. Balint, *Ordering Chaos: The Self and the Cosmos in Twelfth-Century Latin Prosiometrum*, Brill, pp. 52-53, <https://books.google.bg/books?id=XfB5DwAAQBAJ&pg=PA53&lpg=PA53&dq=Adelard+of+Bath%27s+Doctrine+on+Universals+and+the+Consolatio+Philosophiae+of+...&source=bl&ots=YB-OT7Gn9S&sig=ACfU3U2Q6Z7FJcRVotfXIUvikfMn21IkSg&hl=bg&sa=X&ved=2ahUKEwj>

отделния обект удовлетворява концепцията, че възприеманото е сетивно, а когато се мисли в „определеност и чистота“¹⁵, тогава е извън сетивното. По този начин се защитава тезата, че във философията и нейните позиции всъщност няма противоречие. То е само привидно и произлиза от не достатъчно задълбоченото вникване в проблемите и изложените позиции.¹⁶ Тук обаче Аделард не твърди, че всички философски позиции са истинни. Липсата на противоречия се отнася за онези концепции, които са в съгласие с истината.

Учението за безразличието е поддържано и от Гийом от Шампо.¹⁷ Той е учител на Абелар и първоначално поддържа позицията на крайния реализъм.¹⁸ След противоречието с Абелар и неговата критика Гийом променя позицията си в съгласие с учението за безразличието. Гийом от Шампо отново среща критика от страна на Абелар, който разглежда въпроса за универсалиите и от друга гледна точка, която се доближава повече до езиковата и логическата страна на проблема¹⁹. Фокусът е върху това как те биват изказвани за различните биващи и доколко едно такова изказване е коректно. Според него универсалиите не могат да бъдат неща, понеже се изказват за отделните обекти и имат ролята на предикати в съждението.²⁰ А съждението няма да има смисъл, ако предикатът е вещ.

Универсалиите също така не могат да се приемат за съставени от съвкупността на индивидуалните обекти. Ако обектите бъдат приемани за части на универсалията, то това ще означава, че тя няма да се отнася в своята цялост за нито един от тях и родът или видът няма да могат да се предицират за отделната вещ, а само за сбор от вещи.

С изключването на възможността универсалията да бъде вещ Абелар се насочва към считането на универсалията за име. Но тя не се приема само като име, а като понятие. Тя е дума, която носи определено значение и съставя съдържанието на човешкото мислене.²¹ На основата на информацията, получена чрез сетивата, индивидът е способен да открие общи за отделните предмети характеристики. Като съсредоточава вниманието си върху тях, умът е способен да ги

[exbjB2MDhAhUhxOKHvkFBMAQ6AEwAXoECAYQAOQ#v=onepage&q=A delard%20of%20Bath%20s%20Doctrine%20on%20Universals%20and%20the%20 Consolatio%20Philosophiae%20of%20...&f=false](http://exbjB2MDhAhUhxOKHvkFBMAQ6AEwAXoECAYQAOQ#v=onepage&q=A%20delard%20of%20Bath%20s%20Doctrine%20on%20Universals%20and%20the%20Consolatio%20Philosophiae%20of%20...&f=false) , 10.04.2019, 21:36 ч.

15 Аделард от Бат, „За гъждественото и различното“, с. 59.

16 Пак там, с. 57.

17 Ц. Бояджиев, Философия на европейското средновековие, с. 97.

18 Пиер Абелар, „Глоси на магистър Пиер Абелар към Порфирий“, с. 291, вж. също бел. 7, с. 413.

19 Р. Хайнцман, Философия на Средновековието, с. 226.

20 Пиер Абелар, „Глоси на магистър Пиер Абелар към Порфирий“, с. 291.

21 Ц. Бояджиев, Философия на европейското средновековие, с. 99.

разглежда отделно от сетивното и да ги обозначава с дадено понятие.

Тъй като мисленето не може да борави пряко и непосредствено със сетивните обекти, понятията имат голямо значение за него. Като се има предвид и посоченото по-горе твърдение на Абелар, според което предикатът не би могъл да е вещ, а е необходим за правенето на смислени съждения, може да се каже, че универсалиите в ролята си на предикати са условие за наличието на смислени съждения.

Понятието като носител на значение не само участва в мисленето, но може да се мисли и като негова градивна част, защото включва определено количество информация за света, обектите и явленията в него. На основата на тази информация за характеристиките и мястото на обекта в света може да се разсъждава за отношенията му с останалите неща, самото понятие да се свързва с други понятия и да се достига до ново знание.

Универсалиите и участието им в мисленето могат да се свържат и с истината.²² Абелар прави разлика между конструктивното свързване и предикативното свързване на понятията като обръща внимание както на граматиката, така и на съгласуваността на твърдението с истината. В примера за такива конструкции се посочват свързване на понятията за човек и камък чрез „е“ и свързването на „човек“ и „живо същество“ чрез същата копула. Първият случай представя конструктивно свързване и от гледна точка на граматиката няма грешка. Независимо дали отговаря на истината или не, твърдението изразява завършена мисъл. Тя може да бъде разбрана от разума, понеже се използват две познати понятия и се разбира връзката, която се има предвид от изказващия твърдението, когато използва копулата. Точно защото позицията може да бъде разбрана, вече може да се прецени дали тя е истинна или не. Може да бъде съпоставена с вече получена и проверена информация, получена чрез сетивата и опита и така да се провери доколко се съгласува с нея.

При втория вид свързване – предикативното – се обръща внимание на положението на нещата в света и на истинността на твърдението. То се отнася към природата на обектите и изясняването на техния статус.²³ Понятието за статуса във философията на Абелар се свързва с онези особености на вещта отвъд нейната индивидуалност, които позволяват отнасянето на много обекти към един клас.²⁴ Статусът е идеята за единичния обект, съществуваща извън него, и се отнася до мястото му в подредбата на отделните класове биващи в

22 Пиер Абелар, „Глоси на магистър Пиер Абелар към Порфирий“, с. 302.

23 Пиер Абелар, „Глоси на магистър Пиер Абелар към Порфирий“, с. 302.

24 Ц. Бояджиев, Философия на европейското средновековие, с. 100.

света.²⁵

Като обобщение може да се посочи, че с рода и вида се назовават съществуващи неща, които се намират в чист интелект. Те могат да се наричат телесни, защото се отнасят до природата на обектите, но и са нетелесни, понеже обозначават вещите общо и не обособено. Универсалиите според Абелар биха могли да бъдат в сетивните вещи в някакъв смисъл, но по своята природа остават извън сетивните неща.²⁶

Концептуализмът на Абелар е умерена позиция, която се различава от крайния реализъм и крайния номинализъм. Родът и видът не се приемат като вещи, но и не се считат само за думи. Те са понятия, носещи значение и формирани от ума. Представяват общ образ на множество обекти, който не е собствен за някой от тях.²⁷ Универсалната дума се противопоставя по значение на единичната дума, която обозначава точно определен обект.

Учението за безразличието е критикувано от Абелар, но въпреки различията могат да се намерят някои сходства с отговорите, които той предлага на въпросите, формулирани от Порфирий. Според концепцията за безразличието отделната вещь е обект от сетивния свят и в същото време може да се счита за общ род в зависимост от начина, по който бива разглеждана. При Абелар универсалиите могат да се определят като телесни, доколкото се отнасят до природата на обектите, и нетелесни, доколкото обозначават вещите чрез обобщеност. Сходството би могло да се обясни с отчитането на начина на съществуване на самите предмети с техните общи и конкретни характеристики. Те са до голяма степен различни един от друг – толкова, че да могат да се възприемат като отделни. В същото време чрез общите си черти се отнасят към род и вид, които сами по себе си не могат да се възприемат чрез сетивата. Съществуването им се долавя чрез свойствата, които се представят в единичните обекти.

Между позициите на Абелар и Аделард от Бат се откроява разликата между понятията за статус и хабитус. Хабитус (*habitus*) се свързва с категорията наличие при Аристотел. Примерите, които античният философ дава за категорията, са обут и въоръжен човек.²⁸ Те насочват към състояние, породено от афект върху субекта.²⁹ Това е

25 Пак там, с. 101.

26 Пиер Абелар, „Глоси на магистър Пиер Абелар към Порфирий“, с. 320.

27 Пак там, с. 308.

28 Аристотел, Категории, превод: Иван Христов, Наука и изкуство, София, 1992, IV, 2а, с. 34.

29 T. Marshall, Aristotle's Ten Categories, <http://philofbeing.com/2009/07/aristotle%E2%80%99s-ten-categories/>, 05.06.19, 11:26.

промяната в състоянието, която е налична след оказано влияние. Става дума за състояние на афект. От гледна точка на позицията на Аделард понятието за хабитус може да се отнесе към влиянието, оказано върху субекта от други неща. Така например когато за човек се говори като за индивид, той се мисли с оглед на неговото отношение към други индивиди. Когато се възприема като вида човек, се взема предвид неговото отношение с други видове. На тази основа се открояват разликите, благодарение на които се обособяват два или повече вида. По същия начин когато бива разглеждан като род (например „живо същество“) се обръща внимание на релацията с други родове.

За да се определи дали един индивид се числи към определен вид или род, неговите характеристики се сравняват с тези на индивиди, представители на тези родове и видове, т. е. обръща се внимание на отношенията с други индивиди. За да се обособят група индивиди като отделен вид, също се отчитат релациите между тях.

Хабитус се свързва със състоянието на афект, на влияние, оказано върху обекта. В този смисъл влиянието на определени наличия, от които произлизат характеристиките на нещото, дава и неговата принадлежност към дадена група. Например наличието на душа в тялото оказва влияние и го прави живо същество, т. е. принадлежащо към рода на живите същества. Наличие на разум от своя страна прави живото същество разумно. Така наличието на определени способности или характеристики оказва влияние върху индивида и спомага за определянето на неговото място в света.

При статуса според Абелар се отчита по-скоро идеята за обекта и наиндивидуалните му характеристики. Това е предзададената подредба на видовете и родовете, към която се причисляват единичните биващи. При позицията, свързана с понятието за хабитус, се разглежда отделното биващо в неговата връзка с други биващи и наиндивидуалното във връзка с други наиндивидуални характеристики. Например душата, свързана с тялото, се разглежда като живо същество, докато душата на Петър, свързана с тялото на Петър, представлява Петър.

Двете позиции на Аделард от Бат и на Пиер Абелар дават два възможни отговора на въпроса за универсалиите. Докато при учението за безразличието се акцентира върху гледната точка, според която се мисли даденият индивид, при концептуализма се обръща повече внимание на логическата и езиковата страна на въпроса. Тази позиция се доближава повече до номинализма, считайки универсалиите за понятия, постигнати чрез ума на основата на информацията, постъпваща от света. Те имат голямо значение за мисленето и също за достигането до ново познание.

Библиография

- Абелар, Пиер. „Глоси на магистър Пиер Абелар към Порфирий“, прев. Милко Цветанов. В: Абелар, Пиер. „Избрани съчинения“. София: Наука и изкуство, 1986.
- Аделард от Бат. „За тъждественото и различното“, прев. Силвия Минева. В: Бояджиев, Цочо. „Пет средновековни философски трактата“. София: Наука и изкуство, 1989.
- Аристотел. „Категории“, прев. Иван Христов. София: Наука и изкуство, 1992.
- Бояджиев, Цочо. „Философия на Европейското средновековие“. София: Философска фондация „Минерва“, 1994.
- Хайнцман, Рихард. „Философия на Средновековието“, прев. Георги Каприев. София: Лик, 2002.
- Balint, Bridget. Ordering Chaos: The Self and the Cosmos in Twelfth-Century Latin Prosiometrum, p. 52,53, достъпно:
<https://books.google.bg/books?id=XfB5DwAAQBAJ&pg=PA53&lpg=PA53&dq=Adelard+of+Bath%27s+Doctrine+on+Universals+and+the+Consolatio+Philosophiae+of+...&source=bl&ots=YB-OT7Gn9S&sig=ACfU3U2Q6Z7FJcRV0tfXIUvikfMn21IkSg&hl=bg&sa=X&ved=2ahUKEwjexbjB2MDhAhUhxoUKHVkFBMAQ6AEwAXoECAYQAQ#v=onepage&q=Adelard%20of%20Bath's%20Doctrine%20on%20Universals%20and%20the%20Consolatio%20Philosophiae%20of%20...&f=false>, 10.04.2019, 21:36.
- Marshall, Taylor. Aristotle's Ten Categories, accessed:
<http://philofbeing.com/2009/07/aristotle%E2%80%99s-ten-categories/>, 05.06.19, 11:26.